

ERDÉLYI MÚZEUM

X. kötet.

1893.

III. füzet.

Az erdélyi fejedelemség politikájának vezéreszméi.¹⁾

„Nemzetek lesznek, nemzetek vesznek,“ országok keletkeznek és országok enyésznek el, nagy, világraszóló események hatása alatt.

Az örök természet átalakító munkája szünetlenül működik a népek életében is. A világ-történelem nem egyéb, mint a népek életének, fejlődésének és átalakulásainak általános természetrajza.

Ha nemzetek és országok keletkezését s elenyészését, átalakulásait akarjuk vizsgálni, nem szükséges nekünk az ó-kori népek történetében, vagy a népvándorlás országokat elborító hullámveréseiben keresni példákat; nem még a modern európai nemzetek s államok történetében sem. A mulandóság és változandóság, az átalakulás örök törvényeinek kutatására elég példát nyújt nekünk saját országunk és nemzetünk ezeréves története. Itt van pl. szemünk előtt egy tanulságos példa: a középkorban világhatalommá nőtt s az új-kor elején a bukás szélére jutott Magyarország romjaiból kiemelkedő Erdélyország alakulása, külön államélete s másfélszáz év múltán annak elenyészése.

Valamiként a nagy természetben hasonló okok hasonló következményeket szülnek: a népek életének és történetének is megvan a maga logikája.

Az erdélyi fejedelemség is valamiként a török magyarországi hódításai, Budavár elfoglalása következtében keletkezett: ugyanazon okok megszűnése, az anyaország és fővárosa visszafoglalása következtében enyészett újra el. Közbeeső történetének egyes szakaszait is a keresztényiség és ozmánság százados harcainak hullámlázása alakítja s az a sajátos földrajzi és politikai helyzet e világ-

¹⁾ „Erdély és Mihály havaseli vajda“ cz. sajtó alatt lévő munkának bevezető fejezete.

küzdelem határvonalán, a mely Erdély történeti szereplését mintegy logikai kényszerűséggel meghatározta.

Mióta a magyar nemzet a Kárpátok köríve között államot alkotott s azt az európai keresztyén népesalád tagjává tette: Magyarország volt a nyugati civilisatio s a keresztyénség keleti határőrvidéke s Erdély annak legszélsőbb védőbástyája.

S ez a földrajzi fekvés és néprajzi helyzet nevezetes világtörténeti hivatást, igazi cultur-missiot juttatott nekünk osztályrészüil.

Nemcsak magunkért, de századokon keresztül harczolnunk kellett az európai civilisatio s a keresztyénség védelméért, mint annak előőrsei.

S midőn szent István birodalma a hosszas küzdelemben kimerülve alapjában megrendült s önállóságát veszttette: a külön állammá alakult Erdélyre várt az a hivatás, hogy menedékhelyéül, fellegráráül szolgáljon a magyar állameszmének, a magyar alkotmány, a politikai és vallás-szabadság, a magyar nemzeti traditiók, a magyar faj nemzeti egyénisége fentartásának és fejlesztésének.

Ennek a magasztos hivatásnak méltó betöltése kölcsönöz az erdélyi fejedelemségnek vezérszerepet hazánk XVI.—XVII. századi történetében.

Midőn a mohácsi vész után a dúló török hadak az ország nyugati részét s a Duna Tisza közét elpusztítják: Erdély s a reá támaszkodó Tisza-vidék ragadja magához a vezérlő szerepet. Ez választ a Cselepatákba fult király helyett új királyt az országnak az erdélyi vajda, Szapolyai János személyében, s kifart mellette mindvégig az ellen-királylyal Habsburgi Ferdinánddal szemben is, a ki a női ágon való örökösödés s szerződés alapján igényli s követeli, de szintén csak választás (az ország nyugati részének csatlakozása) által nyerheti el a magyar királyságot.

Ebben a politikai küzdelemben a szabad királyválasztás elve s az 1505-iki törvényen alapuló nemzeti királyság létesítése alkotja Erdélynek s Magyarország keleti részének politikai vezéreszméjét.

Ezekhez az eszmékhez való hűséges ragaszkodást Szapolyai János halála után átörökítik családjára Izabella özvegy királynéra s fiára János Zsigmondra, mint „választott magyar király“-ra is, a kikkel szemben a Habsburg-ház Erdély megnyerésére irányzott minden kísérlete előbb-utóbb hajótörést szenved.

A magyar nemzet politikai függetlenségének és a nemzeti királyságnak eszméjéből származik a külön erdélyi fejedelemség, miután Magyarország egyesítését a versengő felek valamelyike alatt a török hódítás lehetetlenné tette.

Miután a török Budavárát, az ország fővárosát 1541-ben elfoglalta: a Szapolyaiak nemzeti dynastiája fejedelmi udvarát Erdélybe tette át. És ez korszakot alkotó Magyarország s főkép Erdély történetében.

Ettől fogva Gyulafehérvár lett a magyar nemzeti törekvések igazi központja s az erdélyi fejedelmi udvar lett letéteményese a magyar nemzeti eszmények, az alkotmányos élet, a magyar cultura és nyelv ápolásának. Itt találtak menedékhelyet azok a hazafiak is, a kik a török és német elől menekülve egy szabad magyar hazában akartak élni s a haza megmentésén munkálkodni.

Mert az anyaország szét volt dűlva, fel volt darabolva s a török és német versengett bírásáért. Magyarország nyugati és északnyugati része a Habsburg-háztól s a német birodalomtól várta az ország megmentését. Ennek az országrésznek fővárosa Pozsony lett volna, Bécsnek mintegy külvárosa, a hol a jelentéktelen országgyűléseket tartották, a hol a pozsonyi kamara székel; de ezt a „királyi terület“-et nem is innen, hanem az ország határán túl Bécsből és Prágából kormányozták.

Az ország közepe, színe-java a XVI. sz. közepétől török járom alatt nyögött. A nagy Szolimán hódító hadjáratai török tartománynyá változtatták a Dunán-túl felét, a Balaton vonaláig; a Duna és Tisza közét fel a nógrádi s gömöri várakig s a Tiszán-túl déli vidékét a Maros (később a Körösök) vonaláig. Így a török hódoltság már a XVI. sz. közepén, mint egy ék metszette ketté Magyarország területét, melynek nyugati része a Habsburg-házi királyok jogara alatt küzd a végelmerülés ellen, a keleti rész az erdélyi fejedelemségre támaszkodva menti meg egy részét az anyaországnak s azzal együtt a magyar államiságnak legalább eszméjét, gondolatát.

A török hódoltság által Erdély el volt vágva az anyaország nyugati részétől. Pozsonynyal, Béccsel és Prágával (az uralkodók székhelyével) nagy kerülő úton, Tokajon, Kassán, Lőcsén, s a Vág és Nyitra völgyén át vezető posta-úton érintkezhetett csak. Így Er-

délynek Magyarországtól különv álása nemcsak történelmi és politikai, de egyszersmind földrajzi tényezők követelménye volt.

Ilyen viszonyok között hiábavalók az egyesítésre irányzott törekvések. A viszonyok hatalma, a tények logikája erősebb, mint a diplomaták törekvése.

Pedig a Habsburg-ház minden alkalmat felhasznált, hogy Erdélyt visszacsatolja Magyarország királyi területéhez; de ha sikerült is az egy-egy rövid időre (mint 1551—56 s később 1598—1604 között), megtartani nem tudta s az erdélyi fejedelemség phönixként támad fel újra hamvaiból, hogy történelmi hivatását teljesítse.

Ez a történelmi hivatás a magyar állameszme ápolásában, az ősi alkotmány jogfolytonosságának fentartásában tetőzött. Nem könnyű feladat akkor, midőn egyrészről a török hódítás Magyarország területi épségét bontotta meg, másrészről a német császári s egyszersmind magyar királyi kormány az ország állami életét, alkotmányos jogait megsemmisíteni s a török ellen nyujtott segítség fejében Magyarországot a német birodalomhoz csatolni törekedett.

Magyarországnak államiséga s alkotmányos jogai védelmében e másfél százév alatt Erdély volt a hátvéde s válságos időkben hű szövetségese, fegyvertársa.

A Szapolyaiak — legalább névleg — még magyar királyok is voltak s az anyaország egy részét is bírták. Az első igazi erdélyi fejedelem Báthory István karddal vívja ki országa függetlenségét a német befolyás ellen a szent-páli mezőn s lengyel királysága idején a magyarországi hazafiak reátámaszkodnak s benne bizakodnak ősi jogaik megvédésében. Bocskaynak, Bethlennek győzelmes hadjárataik közben a magyar királyságot is felajánlják; I. Rákóczy György felett is ott lebeg a magyar korona. De e fejedelmek a nagyravágyás szerzetelensége által nem kockáztatják a jogszerű vívmányokat: a magyar királyságot nem fogadják el s hadi sikereik mellett böles önmérsékletük s politikai higgadtságuk által biztosítják a magyar alkotmánynak elismerését a békekötések államjogi szerződéseiben.

Az erdélyi fejedelemség virágzásának tetőfokát a XVII. század derekán érte el, de már a XVI. század második felében hivatásának, politikai vezérelveinek teljes tudatában volt s állami életének alapelvei s külső formái már ekkor kiforrottak. A mit Erdély hagyományos politikájának szoktak nevezni a történetírók, azt nem Bocskay

vagy Bethlen, hanem már a Szapolyaiak s Báthory István állapították meg. Utódaik csak tovább fejlesztették s diadalaik nimbusával koszorúzták meg azt.

Erdély korán felismerte politikai helyzetének követelményeit. Miután Magyarországon az élet-halál küzdelem a török szultán és a magyar királyság között a török javára már eldőlt s maga Ferdinánd is adófizetés által igyekezett békét vásárolni s az anyaország s még inkább Erdély megvédésére képtelennek bizonyult: Erdély elismerte a török fenhatóságot. Politikai kényszerűségből tette, mert a töröknek úgyszólván torkában feküdt, arra, hogy azzal szemben karddal védje meg magát, egymagában gyenge volt s a magyar királyok (egyszersmind német császárok) a kik Magyarországot sem tudták megvédeni, Erdélyre nézve messze levőnek bizonyultak.

Erdély a szultán souverainitásának elfogadása, némi csekély (10—15 ezer forint), sokszor be sem fizetett évi adó kötelezettsége mellett megtartotta úgyszólván teljes politikai függetlenségét; belügyeibe a török rendes viszonyok között nem avatkozott s területét a fejedelemség végső szakáig ellenséges török hadak nem érintették. Erdély nemzetközi helyzetének illetően rendezését többnyire a magyar királyok s államférfiak is méltányolták.¹⁾

Az ország nemzeti fejedelmei alatt, szabadelvű alkotmánya s intézményei, vallásszabadsága mellett, politikai, lelkiismereti, kulturális és gazdasági tekintetben szépen fejlődött s már a XVI. százév közepén Európa egyik legszabadelvűbb országa volt.

Állami intézményei biztosították számára az önkormányzatot. Országgyűlésein maga alkotta törvényeit, fejedelmei alkotmányosan, az államtanácsnak (a „tizenkét tanácsúr“-nak) mintegy ellenőrzése mellett kormányoztak, az ország rendeit alkotó három nemzet jogait

¹⁾ Kemény János írja Önéletírása 147 l.: „Pázmány mondja vala egykor, nála létemben: átkozott ember volna, ki titeket arra készítetne, hogy töröktől elszakadjatok, ellene rugoldozzatok, míg isten az keresztyénségen máskép nem könyörül; mert ti azoknak torkokban laktok. Oda annakokaért adjátok meg az az mivel tartoztok; ide tartsatok csak jó correspondentiát, mert itt keresztyén fejedelemmel van dolgotok, t. i. római császárral, adománytok nem kell; mert noha im látod, édes öcsém, nekünk elégséges hitelünk, tekéntetünk van mostan az mi kegyelmes keresztyén császárnk előtt, de csak addig durál az az német nemzet előtt, míglen Erdélyben magyar fejedelem hallatik floredni. azontúl mindjárt contemptusba jutván, gallérink alá pökik az német, akár pap, barát, vagy akárki legyen.

s kiváltságait tételes törvények szabályozták. A vallás-szabadság korán (1557.) törvényhozásilag biztosított s bár a reformatio tanai rohamosan terjedtek el minden ágazatában, a nagymérvű vallási eszmehullámzás közepette a türelmetlenségnek távolról sem merülnek fel olyan erős tünetei, mint más országokban. Midőn Németországban az ó-hit és reform hívei öldöklő csatákban irtják egymást; a mívelt francziák a párisi vérnász alatt hajtóvadászatot rendeznek hugenotta honfitársaikra: ugyanakkor Erdélyben a négy „recepta religio“ hívei testvéri szeretetben egyesülve versenyeznek egymással a hazafiságban. Az unitárius János Zsigmondot a katolikus Báthoryak, ezeket a református fejedelmek váltják fel a fejedelmi trónon; de vallásüldözéstől s erőszakos hittérítéstől mindegyik tartózkodik. Azt tartották, a mit Báthory István, hogy a lelkiismeretek felett való uralkodást az úristen magának tartotta fenn.

Pedig a vallás kérdése, a mi a kedélyeket annyira foglalkoztatta európaszerte, Erdélyben is belejátszott a politikába s főkép a 30 éves háború folyamán ez irányította az ország külügyi politikáját s ez terelte Erdélyt a protestáns államok szövetségébe.

A szövetségekötéseknek, mint manapság is, nagy szerepe van a nemzetek életében. Kétszeresen fontos az olyan kis országra nézve, a milyen Erdély volt s az ő helyzetében, két világhatalomnak versengése tárgyát képezvén. S államférfiaik erre nagy gondot fordítottak s mondhatjuk, hogy kiválóbb fejedelmeik kitűnő diplomataik voltak.

Erdélynek legtermészetesebb szövetségese volt mindig a magyarországi hazafi-párt. A nemzeti érdekek és érzelmek közösségének ápolására hathatós összekötő kapcsúl szolgáltak az Erdélyhez tartozó „magyarországi részek“ Lugostól Váradon át Husztváráig, olykor Debreczenen, Tokajon át Kassáig. A Szapolyaiak szereztek meg a török védnökséget, s a lengyelekkel való összeköttetést is.

A Báthoryak fejedelemsége Erdély hagyományos politikájának még szélesebb, úgyszólván nemzetközi alapot teremtett s egy keleti állam-szövetség alkotására vezetett, Erdély, Lengyelország s később Moldva és Oláhország között is.

Báthory István lengyel királyságának, a közös uralkodó által létesült personalis unionak természetes következménye volt a védés dacszövetség Erdély és Lengyelország között, melyet a Tisza-vidéki magyarság is hathatósan támogatott.

Ez a szövetség aratott oly fényes diadalt 1579—81-ben az oroszok felett s erre támaszkodva készítette elő Báthory István az európai fejedelmekkel kötendő „szent szövetség“-et, melynek célja a török Európából kiűzése leendett.

A nagy király váratlan halálával a nagyszabású terv is dugába dőlt. Midőn egy évtized múlva ugyanazt olyan epigonok, mint a Rudolf császárral szövetkezett Báthory Zsigmond s vazallusa Mihály havaseli vajda kísérelték meg — kudarczczal végződött s a szerencsétlen Erdélyre a hűtlen szövetséges és esküszegő hűbéres Mihály vajda betörését s Básta császári generalis átkos emlékü katonai kormányát zúdította.

A bukás örvényébe sodort erdélyi fejedelemséget a régi hagyományos politikához, a török védnökséghez való visszatérés mentette meg. Mert behizonyult a 15 éves török háború alatt, hogy a török hatalom még nem gyöngült meg annyira, hogy a magyarországi hódoltságot megoltalmazni ne bírná; másrésről az, hogy a német szövetségben bízni nem lehet, mert az országot megvédeni gyenge, de a nemzet jogai csorbítására mindig kész. S Bocskay midőn fegyvert fog e törekvés ellen, kettős cél lebeg előtte: a magyar nemzet ősi jogainak visszavívása s ennek biztosítására az erdélyi fejedelemség restaurálása. Ezt sanctionálja a bécsi békekötés (1606.)

Egy emberöltő múlva ugyanezen cél lebeg Bethlen Gábor előtt, midőn a 30 éves nagy világháborúban a protestáns államok szövetségébe lép s a kis Erdély nyomatékos súlyát döntőleg veti mérlegbe háromszoros támadásával. A nikolsburgi béke (1621.) Erdélyt területileg is tetemesen növeli s kiterjeszti Bethlen fejedelemsége határait egészen Kassáig.

Bethlen halála után a béke értelmében az északkeleti vármegyét vissza kellett bocsátani; de a befolyást az által biztosította Erdély továbbra is magának, hogy Rákóczy Györggyel azt a magyar dynasta családot emelte trónjára, a melynek birtoka Erdélytől Lengyelorszáig öt vármegyén keresztül húzódott el. S hogy az öreg Rákóczy György mennyire felismerte Erdély történeti hivatását s követte elődje nyomdokait: azt a linczi békekötés eléggé tanúsítja. S ő nemcsak az európai protestáns államok szövetségében tartotta meg Erdélyt, de egy keleti állam-szövetséget is létesített, kiterjesztvén

Erdély befolyását a két oláh vajdaságra, s azon túl a függetlenségre vágyó kozákságra s a lengyel dissidensekre.

E szövetség erejében való elbizakodás vitte belé II. Rákóczy Györgyöt a lengyel királyság elnyeréseért megindított szerencsétlen engyelországi hadjáratba, a mely egy csúfos kudarczczal, a tatár rabsággal s a török invasioval fejezte be Erdély aranykorát (1657.)

De azért a fejedelemség utolsó korszaka sem volt hűtlen és sivár a nemzeti traditiók ápolásában. A magyarországi bujdosók az 1670-es évek folyamán Erdély védő szárnyai alatt találnak menhelyet, oltalmat és fegyveres segítséget. Mígnem Budavára visszafoglalása s a török Magyarországból kiveretése megszüntette Erdély külön állásának indító okát s a nemzeti fejedelemség beolvadt ismét az új életre ébredt magyar királyságba.

E beolvasztást a fejedelemség másfél százados fennállása alatt több ízben kísérlette meg a bécsi kormány. A legerőszakosabb volt az, midőn Mihály havaseli vajda, a Báthoryak hűségét esküdött vazallusa hátulról, mintegy orozva támadja meg Erdélyt s rövid időre sikerül is csellel leigáznia.

Ennek a történetét kívánja „Erdély és Mihály havaseli vajda“ cz. munkám, ez általános áttekintés után, elbeszélni.

SZÁDECZKY LAJOS DR.